

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Т.в.о. декана  
юридичного факультету  
Надія МОСКАЛЮК



2023 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ:

В.о. проректора з науково-педагогічної  
роботи  
Віктор ОСТРОВЕРХОВ



2023 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор навчально-наукового інституту  
Новітніх освітніх технологій  
Вячеслав ПИТЕЛЬ



2023 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА**

з дисципліни «Основи тактичної медицини»

ступінь вищої освіти – бакалавр

Галузь знань – 26 «Цивільна безпека»

Спеціальність – 262 «Правоохоронна діяльність»

Освітньо-професійна програма – «Економічна безпека та фінансові  
рослізування»

Кафедра кримінального права та процесу

Форма навчання	Курс	Семестр	Лекції	Практичні	ІРС	Тренінг, КПЗ	СРС	Разом	Залік
Денна	1	1/2	-	15/15	1/1-	4/4	40/70	150 60/90	1/2
Заочна	1	1/2	-	4/4	-		142 52/82	150	1/2

31.08.2023

Тернопіль – ЗУНУ  
2023

Робоча програма розроблена на основі освітньо-професійної програми підготовки бакалавра галузі знань 26 Цивільна безпека спеціальності 262 Правоохоронна діяльність, затвердженої Вченою Радою ЗУНУ, протокол № 10 від 23 червня 2023 р.

Робоча програма розроблена викладачем кафедри кримінального права та процесу **Оксаною МАРКІВ**

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри кримінального права та процесу, протокол № 1 від 29.08.2023 р.

**Завідувач кафедри д.ю.н. проф.**

**Ніна РОГАТИНСЬКА**

Розглянуто та схвалено групою забезпечення спеціальності правоохоронна діяльність, протокол № 1 від 29.08.2023 р.

**Голова групи забезпечення д.ю.н., проф.**

**Ніна РОГАТИНСЬКА**

**Гарант ОП**



**Андрій ДЗЮРБЕЛЬ**

**СТРУКТУРА РОБОЧОЇ ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ  
“ОСНОВИ ТАКТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ”**

**1. ОПИС ДИСЦИПЛІНИ “ОСНОВИ ТАКТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ”**

<b>Дисципліна “Основи тактичної медицини”</b>	<b>Галузь знань, спеціальність, ступінь вищої освіти</b>	<b>Характеристика навчальної дисципліни</b>
<b>Кількість кредитів ECTS – 5</b>	<b>Галузь знань 26 “Цивільна безпека”</b>	<b>Статус дисципліни нормативна Мова навчання українська</b>
<b>Кількість залікових модулів – 3</b>	<b>Спеціальність - 262“Правоохоронна діяльність”</b>	<b>Рік підготовки: Денна - 1 Заочна -1 Семестр: Денна – 1/ 2 Заочна – 1/2</b>
<b>Кількість змістових модулів – 2</b>	<b>Ступінь вищої освіти- бакалавр</b>	<b>Лекції: Денна – - Заочна – - Практичні заняття: Денна -15/15 (год.) Заочна -4/4 (год.)</b>
<b>Загальна кількість годин – 150 60/90</b>		<b>Самостійна робота: Денна- 120 (год.) (в т.ч. тренінг – 8 год) Заочна - 142 (год.) Індивідуальна робота : Денна –</b>
<b>Тижневих годин: ДФН –4/6 З них аудиторних: 1/1</b>		<b>Вид підсумкового контролю - залік</b>

## **2.МЕТА Й ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ “ОСНОВИ ТАКТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ”**

### **2.1. Мета вивчення дисципліни**

Навчальна дисципліна — Основи тактичної медицини дає студентам загальні знання про невідкладні дії та організаційні заходи, спрямовані на врятування та збереження життя людини у невідкладному стані та мінімізацію наслідків впливу такого стану на її здоров'я, що здійснюються на місці події особами, які не мають медичної освіти, але за своїми службовими обов'язками повинні володіти основними практичними навичками з рятування та збереження життя людини, яка перебуває у невідкладному стані, та відповідно до закону зобов'язані здійснювати такі дії та заходи, а саме надавати долікарську допомогу в загрозованих для життя станах.

### **2.2 Завдання вивчення дисципліни**

Завдання цього курсу полягає в ознайомленні студентів щодо надавання домедичної допомоги постраждалим за умов надзвичайних ситуацій мирного часу і в бойових умовах; визначити основні принципи оцінки стану постраждалих при надзвичайних ситуаціях техногенного і природного характеру і в бойових умовах; оволодіти навичками надання домедичної допомоги постраждалим і пораненим при основних невідкладних станах; вміти правильно оцінити психологічний стан людей, що постраждали внаслідок надзвичайної ситуації, та вміти надати домедичну допомогу.

### **2.3. Найменування та опис компетентностей, формування котрих забезпечує вивчення дисципліни:**

Загальні компетентності:

- Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;
- Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;
- Здатність приймати обґрунтовані рішення;

### **2.4. Передумови для вивчення дисципліни.**

Навчальна дисципліна «Основи тактичної медицини» вивчається на основі знань, які були отримані студентами з основ безпеки життєдіяльності.

Дисципліна «Основи тактичної медицини» тісно пов'язана з курсом «Фізична підготовка та навички самозахисту».

### **2.5. Результати навчання.**

У результаті вивчення дисципліни студент повинен:

- Застосовувати заходи, спрямовані на усунення загрози життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального злочину чи адміністративного правопорушення.

- Вміти застосовувати процедури надання першої медичної допомоги

### **3. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ “ОСНОВИ ТАКТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ”**

**ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ №1. Травматичні ушкодження (кровотечі, травми грудної клітки, асфіксія, черепно- мозкова травма, травма черевної порожнини, переломи, термальні пошкодження) тактика та принципи надання домедичної допомоги.**

**Тема 1. Основні принципи тактичної медицини, головна ціль вивчення дисципліни.**

Історія виникнення розділу «тактична медицина». Основна мета (ціль) тактичної медицини. Суб'єкти володіння навиками надання першої домедичної допомоги. Головні напрямки «тактичної медицини». Поняття терміну «превентативні летальні випадки».

Література: 1,2,3,4,5,6,8,9,11.

**Тема 2. Принципи надання домедичної допомоги. Первинне і вторинне обстеження постраждалого.**

Правові аспекти надання домедичної допомоги. Поняття особистої безпеки, засоби особистої безпеки. Цілі огляду місця пригоди. Огляд постраждалого за методом САВС. Відмінності первинного і вторинного огляду. Визначення рівня свідомості постраждалого..

Література: 1,2,3,6,8.

**Тема 3. Порушення прохідності дихальних шляхів.**

Причини непрохідності дихальних шляхів. Ознаки повної непрохідності дихальних шляхів. Ознаки часткової непрохідності дихальних шляхів. Як відновити прохідність дихальних шляхів, методи і засоби. Попередження порушення прохідності дихальних шляхів при евакуації постраждалого.

Література: 1,2,3,6,7.

**Тема 4. Базова підтримка життєдіяльності (серцево-легенева реанімація).**

Ознаки зупинки серцевої діяльності. Можливі причини зупинки серцевої діяльності. Положення потерпілого при проведенні непрямого масажу серця. З якою частотою проводиться натискання на грудну клітку при непрямому масажі серця? Особливості проведення реанімаційних заходів у дорослого, дитини, немовляти. Як оцінити т реанімаційних заходів. Особливості надання домедичної допомоги потопельнику. Дії рятувальника після надання домедичної допомоги постраждалому.

Література: 1,2,3,5.

**Тема 5: Колапс і шок, домедична допомога. Крововтрата, кровотечі їх види.**

Причини виникнення шоку і колапсу. Ознаки колапсу та шоку. Види кровотеч. Які кровоспинні засоби застосовуються в тактичній медицині. Ознаки внутрішньої кровотечі. Чому важливо підтримувати температурний баланс у потерпілого.

Література: 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10.

**Тема 6. Методи зупинки кровотеч.**

Яка відмінність артеріальної та венозної кровотечі. На які ділянки тіла, кінцівки не можна накладати джгут? На який час можна накласти джгут? Чим тампонується рана? В яких випадках накладання джгута є обов'язковим? Тактика рятувальника при кровотечі в умовах низьких температурних кліматичних показників.

Література: 1,2,3,4,5,6,7,8.

## **ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ №2.**

**Домедична допомога при нетравматичних невідкладних станах. Етапи (зони) надання домедичної допомоги, головні цілі та об'єми допомоги на конкретному етапі.**

### **Тема 7. Рани різної локалізації, види і ознаки. Пневмоторакс, домедична допомога.**

Основні причини виникнення ран. Ознаки вогнепального поранення. Ознаки різаної рани.

Чим небезпечна проникаюча рана? Особливості надання домедичної допомоги при пораненнях грудної клітки. Що таке пневмоторакс, чим він особливо небезпечний? Яка тактика при наявності стороннього тіла в рані? Як накладається пов'язка при проникаючій рані живота?

Література: 1,2,3,4,5,6.

### **Тема 8. Травми кінцівок. Домедична допомога.**

Види травм кінцівок. Ознаки відкритого перелому кінцівки. Якими є абсолютні ознаки переломів? Тактика при травматичній ампутації. Особливості іммобілізації кінцівки при переломах.

Література: 1,2,3,4,6,8,10.

### **Тема 9. Травми голови, хребта, тазу. Домедична допомога.**

Основні ознаки травм голови, хребта, тазу. Що таке політравма, алгоритми дій. Особливості іммобілізації і транспортування при травмах хребта. Особливості тактики рятувальника при ДТП. Чим небезпечна відкрита черепно-мозкова травма.

Література: 1,2,3,4,6,7.

### **Тема 10. Домедична допомога при опіках, відмороженнях, кліматичних ураженнях.**

Причини виникнення та види опіків. Особливості домедичної допомоги при хімічних опіках. Які частини тіла частіше піддаються обмороженню? Особливості допомоги при опіках очей. Ураження струмом, домедична допомога.

Література: 1,2,3,4,7,10,11.

### **Тема 11. Домедична допомога при нетравматичних невідкладних станах.**

Ознаки зомління та непритомності. Домедична допомога при судомах, основні принципи. Тактика рятувальника при скаргах потерпілого на гостру біль в ділянці серця. За якими ознаками можна запідозрити інсульт у потерпілого. Прояви анафілактичного шоку, причини і домедична допомога.

Література: 1,2,3,4.

### **Тема 12. Зони (етапи) надання домедичної допомоги в тактичній медицині. Цілі та алгоритми дій в «червоній» зоні.**

Назвіть зони догоспітального етапу та обґрунтуйте їх відмінності. Поняття медичне сортування та три категорії постраждалих. Головні цілі та завдання рятувальника в «червоній» зоні. Який об'єм домедичної допомоги може бути наданий «червоній» зоні. В якому положенні повинен знаходитися поранений (потерпілий) при евакуації з «червоної» зони?

Література: 1,2,3,4,7,10,11.

### **Тема 13. Домедична допомога пораненим в «жовтій» зоні, (зона укриття).**

За якими критеріями оцінюється стан пораненого (потерпілого)? Які пошкодження найбільше небезпечні? Який об'єм домедичної допомоги в «жовтій» зоні може бути наданий у військово-польових умовах? За допомогою яких засобів надається домедична допомога в «жовтій» зоні? В яких випадках поранені залишаються в «жовтій» зоні, що означає «медичне сортування»?

Література: 1,2,3,4,6,8.

### **Тема 14. Домедична допомога в зоні евакуації, «зелена» зона.**

Які є два типи евакуації постраждалих? Що означає поняття «немедична евакуація потерпілого» (CASEVAC). В яких випадках доцільно супроводжувати потерпілого (пораненого). Що відноситься до «медичної евакуації» (MEDEVAC). Що означає протокол С-А-В-С?

Література: 1,2,3,4,5,6.

**4. СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ**  
**дисципліни «Основи тактичної медицини»**  
**(денна форма навчання)**  
**1 курс**

№ п/	Назва теми	Кількість годин					
		Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Тренінг, КПЗ	Індивідуальна робота	
<b>Змістовий модуль 1. Травматичні ушкодження (кровотечі, травми грудної клітки, асфіксія, черепно- мозкова травма, травма черевної порожнини, переломи, термальні пошкодження) тактика та принципи надання домедичної допомоги.</b>							
1.	Основні принципи тактичної медицини, головна ціль вивчення дисципліни		2	8	2		
2.	Принципи надання домедичної допомоги. Первинне і вторинне обстеження постраждалого		2	8			
3.	Порушення прохідності дихальних шляхів		2	7			
4.	Базова підтримка життєдіяльності (серцево-легенева реанімація)		2	7			
5.	Колапс і шок, домедична допомога. Крововтрата, кровотечі їх види		2	7			
6.	Методи зупинки кровотеч		4	8			
<b>Змістовий модуль 2. Домедична допомога при нетравматичних невідкладних станах. Етапи (зони) надання домедичної допомоги, головні цілі та об'єми допомоги на конкретному етапі.</b>							
7.	Рани різної локалізації, види і ознаки. Пневмоторакс, домедична допомога		2	8	2		
8.	Травми кінцівок. Домедична допомога		2	6			
9.	Травми голови, хребта, тазу. Домедична допомога		2	14			
10.	Домедична допомога при опіках, відмороженнях, кліматичних ураженнях		2	5			
11.	Домедична допомога при нетравматичних невідкладних станах		2	12			
12.	Зони (етапи) надання домедичної допомоги в тактичній медицині. Цілі та алгоритми дій в «червоній» зоні		2	14			
13.	Домедична допомога пораненим в «жовтій» зоні, (зона укриття)		2	6			
14.	Домедична допомога в зоні евакуації, «зелена» зона			10			
	<b>Всього:</b>		<b>30</b>	<b>120</b>			



**СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ**  
**дисципліни «Основи тактичної медицини»**  
**(заочна форма навчання)**  
**1 курс**

№ п/п	Назва теми	Кількість годин			
		Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Тренінг, КПЗ
<b>Змістовий модуль 1. Травматичні ушкодження (кровотечі, травми грудної клітки, асфіксія, черепно- мозкова травма, травма черевної порожнини, переломи, термальні пошкодження) тактика та принципи надання домедичної допомоги.</b>					
1.	Основні принципи тактичної медицини, головна ціль вивчення дисципліни			10	2
2.	Принципи надання домедичної допомоги. Первинне і вторинне обстеження постраждалого			10	
3.	Порушення прохідності дихальних шляхів			10	
4.	Базова підтримка життєдіяльності (серцево-легенева реанімація)			10	
5.	Колапс і шок, домедична допомога. Крововтрата, кровотечі їх види			10	
6.	Методи зупинки кровотеч		2	10	
<b>Змістовий модуль 2. Домедична допомога при нетравматичних невідкладних станах. Етапи (зони) надання домедичної допомоги, головні цілі та об'єми допомоги на конкретному етапі.</b>					
7.	Рани різної локалізації, види і ознаки. Пневмоторакс, домедична допомога			12	2
8.	Травми кінцівок. Домедична допомога		2	10	
9.	Травми голови, хребта, тазу. Домедична допомога			10	
10.	Домедична допомога при опіках, відмороженнях, кліматичних ураженнях			10	
11.	Домедична допомога при нетравматичних невідкладних станах			10	
12.	Зони (етапи) надання домедичної допомоги в тактичній медицині. Цілі та алгоритми дій в «червоній» зоні		2	10	
13.	Домедична допомога пораненим в «жовтій» зоні, (зона укриття)			10	
14.	Домедична допомога в зоні евакуації, «зелена» зона		2	10	
	<b>Всього:</b>		<b>8</b>	<b>142</b>	

## **5. ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ДИСЦИПЛІНИ “ОСНОВИ ТАКТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ”**

### *Практичне заняття №1.*

**Тема . Основні принципи тактичної медицини, головна ціль вивчення дисципліни.**

**Мета: Засвоїти знання, щодо основних принципів тактичної медицини.**

**Вдосконалити знання щодо поняття та мети тактичної медицини.**

#### **Питання для обговорення:**

1. Що було передумовою виникнення розділу «тактична медицина»?
2. Яка основна мета (ціль) тактичної медицини?
3. Хто повинен володіти навиками надання першої домедичної допомоги?
4. На які два головні напрямки поділяють «тактичну медицину».
5. Що означає термін «превентативні летальні випадки»?

Література: 1,2,3,4,5,6,8,9,11.

### *Практичне заняття №2.*

**Тема . Принципи надання домедичної допомоги. Первинне і вторинне обстеження постраждалого.**

**Мета: Вдосконалити знання, щодо принципів надання домедичної допомоги. Аналіз первинного і вторинного обстеження постраждалого.**

#### **Питання для обговорення**

1. Правові аспекти надання домедичної допомоги.
2. Поняття особистої безпеки, засоби особистої безпеки.
3. Цілі огляду місця пригоди.
4. Огляд постраждалого за методом САВС.
5. Відмінності первинного і вторинного огляду.
6. Визначення рівня свідомості постраждалого.

Література: 1,2,3,6,8.

### *Практичне заняття №3.*

**Тема . Порушення прохідності дихальних шляхів.**

**Мета: Засвоєння знань, щодо причин та ознак непрохідності дихальних шляхів.**

#### **Питання для обговорення**

1. Причини непрохідності дихальних шляхів.
2. Ознаки повної непрохідності дихальних шляхів.
3. Ознаки часткової непрохідності дихальних шляхів.
4. Як відновити прохідність дихальних шляхів, методи і засоби.
5. Попередження порушення прохідності дихальних шляхів при евакуації постраждалого.

Література: 1,2,3,5.

### *Практичне заняття №4.*

**Тема . Базова підтримка життєдіяльності (серцево-легенева реанімація).**

**Мета:** закріпити знання, щодо ознак зупинки серцевої діяльності, а також особливостей проведення реанімаційних заходів .

**Питання для обговорення**

1. Ознаки зупинки серцевої діяльності.
2. Можливі причини зупинки серцевої діяльності.
3. Положення потерпілого при проведенні непрямого масажу серця.
4. З якою частотою проводиться натискання на грудну клітку при непрямому масажі серця ?
5. Особливості проведення реанімаційних заходів у дорослого, дитини, немовляти.
6. Як оцінити т реанімаційних заходів.
7. Особливості надання домедичної допомоги потопельнику.
8. Дії рятувальника після надання домедичної допомоги постраждалому.

Література: 1,2,3,4,5,6,7,8,9,11.

***Практичне заняття №5.***

**Тема .** Колапс і шок, домедична допомога. Крововтрата, кровотечі їх види»

**Мета:** Засвоїти знання щодо: домедичної допомоги при колапсі та шоку.

**Крововтрата, кровотечі їх види**

**Питання для обговорення:**

1. Причини виникнення шоку і колапсу.
2. Ознаки колапсу та шоку.
3. Види кровотеч.
4. Які кровоспинні засоби застосовуються в тактичній медицині.
5. Ознаки внутрішньої кровотечі
6. Чому важливо підтримувати температурний баланс у потерпілого..

Література: 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10.

***Практичне заняття №6.***

**Тема:** Методи зупинки кровотеч.

**Мета:** Засвоїти знання щодо методів зупинки кровотеч .

**Питання для обговорення:**

1. Яка відмінність артеріальної та венозної кровотечі.
2. На які ділянки тіла, кінцівки не можна накладати джгут?
3. На який час можна накласти джгут?
4. Чим тампонується рана ?
5. В яких випадках накладання джгута є обов'язковим?
6. Тактика рятувальника при кровотечі в умовах низьких температурних кліматичних показників.

Література: 1,2,3,4,5,6,7,8.

***Практичне заняття №7.***

**Тема:** Рани різної локалізації, види і ознаки. Пневмоторакс, домедична допомога.

**Мета:** Засвоїти знання, щодо ознак та видів ран різної локалізації.

**Питання для обговорення**

1. Основні причини виникнення ран.
2. Ознаки вогнепального поранення.
3. Ознаки різаної рани.

4. Чим небезпечна проникаюча рана?
5. Особливості надання домедичної допомоги при пораненнях грудної клітки.
6. Що таке пневмоторакс, чим він особливо небезпечний?
7. Яка тактика при наявності стороннього тіла в рані ?
8. Як накладається пов'язка при проникаючій рані живота?.

Література: 1,2,3,4,5,6.

#### ***Практичне заняття №8.***

**Тема: Травми кінцівок. Домедична допомога.**

**Мета: Засвоїти знання щодо домедичної допомоги при травмах кінцівок.**

##### **Питання для обговорення**

1. Види травм кінцівок.
2. Ознаки відкритого перелому кінцівки.
3. Якими є абсолютні ознаки переломів?
4. Тактика при травматичній ампутації.
5. Особливості іммобілізації кінцівки при переломах.

Література: 1,2,3,4,6,8,10.

#### ***Практичне заняття №9.***

**Тема: Травми голови, хребта, тазу. Домедична допомога.**

**Мета: Вдосконалити знання щодо домедичної допомоги при травмах голови, хребта, тазу.**

##### **Питання для обговорення**

1. Основні ознаки травм голови, хребта, тазу.
2. Що таке політравма, алгоритми дій.
3. Особливості іммобілізації і транспортування при травмах хребта.
4. Особливості тактики рятувальника при ДТП.
5. Чим небезпечна відкрита черепно-мозкова травма.

Література: 1,2,3,4,6,7.

#### ***Практичне заняття №10.***

**Тема: Домедична допомога при опіках, відмороженнях, кліматичних ураженнях.**

**Мета: Вдосконалити знання щодо домедичної допомоги при опіках, відмороженнях, кліматичних ураженнях.**

##### **Питання для обговорення**

1. Причини виникнення та види опіків.
2. Особливості домедичної допомоги при хімічних опіках.
3. Які частини тіла частіше піддаються обмороженню ?
4. Особливості допомоги при опіках очей.
5. Ураження струмом, домедична допомога.

Література: 1,2,3,4,7,10,11.

#### ***Практичне заняття №11.***

**Тема: Домедична допомога при нетравматичних невідкладних станах.**

**Мета: Вдосконалити знання щодо домедичної допомоги при нетравматичних невідкладних станах.**

##### **Питання для обговорення**

1. Ознаки зомління та непритомності.
2. Домедична допомога при судомах, основні принципи.

3. Тактика рятувальника при скаргах потерпілого на гостру біль в ділянці серця.
4. За якими ознаками можна запідозрити інсульт у потерпілого.
5. Прояви анафілактичного шоку, причини і домедична допомога.

Література: 1,2,3,4.

### ***Практичне заняття №12.***

**Тема: Зони (етапи) надання домедичної допомоги в тактичній медицині. Цілі та алгоритми дій в «червоній» зоні.**

**Мета: Вдосконалити знання щодо домедичної допомоги в тактичній медицині. Цілі та алгоритми дій в «червоній» зоні.**

#### **Питання для обговорення**

1. Назвіть зони догоспітального етапу та обґрунтуйте їх відмінності.
2. Поняття медичне сортування та три категорії постраждалих.
3. Головні цілі та завдання рятувальника в «червоній» зоні.
4. Який об'єм домедичної допомоги може бути наданий «червоній» зоні.
5. В якому положенні повинен знаходитися поранений (потерпілий) при евакуації з «червоної» зони?

Література: 1,2,3,4,7,10,11.

### ***Практичне заняття №13.***

**Тема: Домедична допомога пораненим в «жовтій» зоні, (зона укриття).**

**Мета: Вдосконалити знання щодо домедичної допомоги пораненим в «жовтій» зоні, (зона укриття).**

#### **Питання для обговорення**

1. За якими критеріями оцінюється стан пораненого (потерпілого)?
2. Які пошкодження найбільше небезпечні ?
3. Який об'єм домедичної допомоги в «жовтій» зоні може бути наданий у військово-польових умовах?
4. За допомогою яких засобів надається домедична допомога в «жовтій» зоні?"
5. В яких випадках поранені залишаються в «жовтій» зоні, що означає «медичне сортування» ?

Література: 1,2,3,4,6,8.

### ***Практичне заняття №14.***

**Тема: Домедична допомога в зоні евакуації, «зелена» зона.**

**Мета: Вдосконалити знання щодо домедичної допомоги в зоні евакуації, «зелена» зона.**

#### **Питання для обговорення**

1. Які є два типи евакуації постраждалих?
2. Що означає поняття «немедична евакуація потерпілого» (CASEVAC).
3. В яких випадках доцільно супроводжувати потерпілого (пораненого).
4. Що відноситься до «медичної евакуації» (MEDEVAC).
5. Що означає протокол С-А-В-С ?.

Література: 1,2,3,4,5,6.

## 6. КОМПЛЕКСНЕ ПРАКТИЧНЕ ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

Комплексне практичне індивідуальне завдання (КПЗ) – це вид індивідуальної позааудиторної роботи студента, метою якого є самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань студента з навчального курсу та розвиток навичок самостійної роботи. КПЗ – це завершена практична робота в межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь та навичок, отриманих у процесі лекційних, практичних занять.

КПЗ видається студенту у перші два тижні навчання та виконується впродовж семестру, відповідно до встановлених графіків, дотримання яких є необхідною умовою допуску до здачі змістових модулів.

Для контролю за виконанням КПЗ студент веде робочий зошит. КПЗ оцінюється за стобальною шкалою.

### Варіанти КПЗ з дисципліни «Основи тактичної медицини»:

1. Домедична допомога в екстремальних умовах як навчальна дисципліна, її актуальність, зміст.
2. Поняття домедичної допомоги в екстремальних умовах мирного часу та бойових умовах.
3. Правові аспекти надання домедичної допомоги.
4. Місце та обсяг надання домедичної допомоги у бойових та небойових умовах. Огляд місця пригоди, забезпечення особистої безпеки, визначення кількості постраждалих і ймовірної причини їх ураження.
5. Засоби особистої безпеки. Безпека в бойових умовах.
6. Особливості огляду місця пригоди в бойових і небойових умовах.
7. Огляд за алгоритмом САВСДЕ (КОЛЕСО).
8. Визначення рівня свідомості за шкалою APVU.
9. Види ушкоджень в бойових умовах.
10. Засоби індивідуального медичного оснащення військовослужбовця.
11. Алгоритми надання домедичної допомоги в секторах обстрілу та укриття.
12. Причини й ознаки зовнішньої кровотечі. Поняття про критичну зовнішню кровотечу.
13. Техніка зупинки зовнішньої кровотечі: тиск на рану, тампонування рани, тиснуча пов'язка (ізраїльський бандаж), підняття кінцівки.
14. Показання і техніка накладання різних видів джгутів та імпровізованих закруток.
15. Показання і правила застосування засобів для зупинки кровотечі хімічних.
16. Причини й ознаки внутрішньої кровотечі. Домедична допомога при внутрішній кровотечі. Поняття про колапс і шок, причини їх виникнення, розпізнавання і надання домедичної допомоги.
17. Анатомо-фізіологічні особливості дихальних шляхів. Причини непрохідності дихальних шляхів. Ознаки повної і часткової непрохідності дихальних шляхів.
18. Техніка забезпечення прохідності дихальних шляхів (закидання голови; виведення нижньої щелепи; введення носо-, ротогорлових трубок).
19. Пристрої і техніка штучної вентиляції легень.
20. Гострі порушення дихання в бойових умовах. Пневмоторакс, види, ознаки, домедична допомога.
21. Переведення пораненого (постраждалого) у стабільне положення.
22. Причини та ознаки ран м'яких тканин, проникаючих і непроникаючих ран черепа, грудної клітки, живота. Особливості бойових оранень.
23. Протекція ран накладанням пов'язок. Техніка накладання пов'язок при пораненнях черепа, ока, вуха, нижньої щелепи.

24. Поранення грудної клітки. Особливості накладання пов'язок при проникаючих пораненнях живота. Накладання пов'язок при наявності стороннього тіла в рані.
25. Причини та ознаки травм голови, хребта і тазу.
26. Види травм кінцівок (переломи: відкриті і закриті, розтягнення зв'язок, вивихи), причини та ознаки.
27. Абсолютні ознаки переломів. Транспортна іммобілізація табельними та пристосованими засобами.
28. Надання домедичної допомоги при дорожньо-транспортній пригоді (ДТП). Особливості надання домедичної допомоги при відкритих переломах. Тактика рятувальника при ДТП.
29. Опіки: класифікація, ознаки, домедична допомога в бойових і небойових умовах.
30. Відмороження: класифікація, ознаки, домедична допомога в бойових і небойових умовах. Траншейна стопа, замерзання, домедична допомога в бойових і небойових умовах.
31. Гіпертермія, домедична допомога в бойових і небойових умовах.
32. Ураження електричним струмом, домедична допомога.
33. Особливості ураження бойовими вогнесумішами, домедична допомога.
34. Уражаюча дія кислот і лугів, домедична допомога.
35. Особливості допомоги при опіках очей різного походження.
36. Причини, діагностика і домедична допомога при зомлінні, судомах, болю у серці (стенокардія, інфаркт), інсульті, гострому болю в животі.
37. Домедична допомога при отруєнні невідомою речовиною, невідомим газом
38. Поняття про хімічну зброю. Класифікація та характеристика бойових отруйних речовин.
39. Аварії на хімічно-небезпечних об'єктах. Класифікація та характеристика сильнодіючих отруйних речовин.
40. Домедична допомога при ураженні сильнодіючими отруйними речовинами.
41. Уражаючі фактори аварій на радіаційно небезпечних об'єктах. Радіаційні ураження. Променева хвороба, ознаки. Радіопротектори. Домедична допомога в бойових та небойових умовах.
42. Алгоритм проведення медичного сортування при виникненні масових санітарних втрат.
43. Медична інформаційна картка: призначення, правила заповнення.
44. Організація та проведення переміщення (відтягування, винесення) пораненого в укриття у бойових (секторах обстрілу, укриття та евакуації) та небойових умовах
45. Підготовка поранених (уражених) до евакуації. Медична евакуація.
46. Організація надання допомоги під час транспортування в бойових і не бойових умовах.
47. Особливості поведінки людей в надзвичайних ситуаціях. Типові реакції медичних працівників на різні травматичні події.
48. Механізми формування стресостійкості у медичних працівників. Технології профілактики посттравматичних стресових розладів.
49. Дебрифінг як метод психологічної корекції посттравматичних стресових розладів.
50. Бойовий стрес і бойова втома: ознаки, профілактика
51. Основні принципи надання домедичної допомоги при бойовому стресі в бойових та небойових умовах.

## 7. САМОСТІЙНА РОБОТА

дисципліни «Основи тактичної медицини»  
денна форма  
1 курс

№ п/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Основні принципи тактичної медицини, головна ціль вивчення дисципліни	8
2.	Принципи надання домедичної допомоги. Первинне і вторинне обстеження постраждалого	8
3.	Порушення прохідності дихальних шляхів	7
4.	Базова підтримка життєдіяльності (серцево-легенева реанімація)	7
5.	Колапс і шок, домедична допомога. Крововтрата, кровотечі їх види	7
6.	Методи зупинки кровотеч	8
7.	Рани різної локалізації, види і ознаки. Пневмоторакс, домедична допомога	8
8.	Травми кінцівок. Домедична допомога	6
9.	Травми голови, хребта, тазу. Домедична допомога	14
10.	Домедична допомога при опіках, відмороженнях, кліматичних ураженнях	5
11.	Домедична допомога при нетравматичних невідкладних станах	12
12.	Зони (етапи) надання домедичної допомоги в тактичній медицині. Цілі та алгоритми дій в «червоній» зоні	14
13.	Домедична допомога пораненим в «жовтій» зоні, (зона укриття)	6
14.	Домедична допомога в зоні евакуації, «зелена» зона	10
	<b>Всього:</b>	<b>120</b>



# САМОСТІЙНА РОБОТА

## дисципліни «Основи тактичної медицини»

### (заочна форма навчання)

#### 1 курс

№ п/п	Назва теми	Кількіс ть годин
1.	Основні принципи тактичної медицини, головна ціль вивчення дисципліни	10
2.	Принципи надання домедичної допомоги. Первинне і вторинне обстеження постраждалого	10
3.	Порушення прохідності дихальних шляхів	10
4.	Базова підтримка життєдіяльності (серцево-легенева реанімація)	10
5.	Колапс і шок, домедична допомога. Крововтрата, кровотечі їх види	10
6.	Методи зупинки кровотеч	10
7.	Рани різної локалізації, види і ознаки. Пневмоторакс, домедична допомога	10
8.	Травми кінцівок. Домедична допомога	10
9.	Травми голови, хребта, тазу. Домедична допомога	10
10.	Домедична допомога при опіках, відмороженнях, кліматичних ураженнях	12
11.	Домедична допомога при нетравматичних невідкладних станах	10
12.	Зони (етапи) надання домедичної допомоги в тактичній медицині. Цілі та алгоритми дій в «червоній» зоні	10
13.	Домедична допомога пораненим в «жовтій» зоні, (зона укриття)	10
14.	Домедична допомога в зоні евакуації, «зелена» зона	10
	<b>Всього:</b>	<b>142</b>

## 8. Організація і проведення тренінгу

<b>СХЕМА НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛОМУ</b>
Огляд місця події. Виявлення небезпечних факторів, що загрожують постраждалим, рятувальнику та оточуючим. Наявність оголених дротів, залишків будівель тощо.
Первинний огляд постраждалого. Не забуваймо про особисту безпеку. Визначення наявності свідомості: якщо місце події безпечне, наближаємося до постраждалого з боку голови, стискаємо трапецієподібний м'яз, за наявності свідомості звертаємося до постраждалого: «З вами все гаразд? Як ви себе почуваєте?» Якщо постраждалий відреагував і йому нічого не загрожує, залишаємо його в попередньому положенні, викликаємо «Швидку допомогу». Якщо постраждалий не відреагував і рятувальнику нічого не загрожує, підходимо до постраждалого з боку рук, виявляємо ознаки життя: <ul style="list-style-type: none"><li>• наявність дихання за принципом: чути, бачити, відчувати протягом 10 сек.;</li><li>• наявність пульсу на сонній артерії протягом 5 сек.;</li><li>• реакція зіниць на світло.</li></ul>
За відсутності ознак життя розпочинаємо серцево-легеневу реанімацію. У дорослого – співвідношення: 2 вдихи – 30 натискань на грудну клітку обома руками (долоня над долонею або долоні «в замку») У дітей від року та підлітків – співвідношення: 5 вдихань – 30 натискань, а потім 2 вдихи – 30 натискань основою долоні однієї руки. У дітей від народження до 1 року – співвідношення: 5 вдихань – 15 натискань, а потім 2 вдихи – 15 натискань двома пальцями. Заміна рятувальників проводиться кожні дві хвилини. Місце натискання на грудну клітку – посередині грудної клітки на лінії між сосками. Проводимо до появи ознак життя або до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.
Швидко перевертаємо постраждалого на живіт. Необхідно уникати будь-якого «скручування» хребетного стовпа між плечима і попереком, щоб виключити можливість паралічу кінцівок постраждалого. Заводимо ближню до себе руку постраждалого за його голову. Однією рукою беремо за дальнє від себе плече, а другою – за поясний пасок або стегно постраждалого. Заведена за голову рука постраждалого не тільки страхує шийний відділ хребта, а й значно полегшує повертання тіла.
За наявності ознак життя: <ul style="list-style-type: none"><li>• проводимо вторинний огляд постраждалого;</li><li>• виявляємо масивні кровотечі з магістральних судин;</li><li>• проводимо іммобілізації пошкоджених кінцівок за допомогою підручних засобів або медичного обладнання.</li></ul>
Викликаючи «Швидку допомогу», вказуємо: <ul style="list-style-type: none"><li>- точну адресу місця, де відбулася пригода (з назвою найближчих вулиць, що перетинаються, орієнтири, назва будівлі), та як до нього під'їхати;</li><li>- номер телефону, з якого робиться виклик, прізвище того, хто викликає;</li><li>- прізвище та ім'я постраждалого за можливості;</li><li>- характер пригоди (нещасний випадок чи гостре захворювання);</li><li>- кількість постраждалих;</li><li>- стан постраждалого (біль у грудях, утруднене дихання, кровотеча та ін.); - характер наданої допомоги. <b>Не кладіть трубку, якщо не впевнені, що диспетчер зрозумів вас правильно!!!</b></li></ul>

## СХЕМА НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ЗА ВІДСУТНОСТІ СВІДОМОСТІ

Огляд місця події щодо безпеки для особи, яка надає допомогу.

Первинний огляд постраждалого. Не забуваймо про особисту безпеку. Визначення наявності свідомості: якщо місце події безпечно, наближаємося до постраждалого з боку голови, стискаємо трапецієподібний м'яз, за наявності свідомості звертаємося до постраждалого: «З вами все гаразд? Як ви себе почуваете?» Якщо постраждалий відреагував і йому нічого не загрожує, залишаємо його в попередньому положенні, викликаємо «Швидку допомогу». Якщо постраждалий не відреагував і рятувальнику нічого не загрожує, підходимо до постраждалого з боку рук, виявляємо ознаки життя:

- наявність дихання за принципом: чути, бачити, відчувати протягом 10 сек.;
- наявність пульсу на сонній артерії протягом 5 сек.;
- реакція зіниць на світло. За відсутності ознак життя розпочинаємо серцево-легеневу реанімацію.

За відсутності ознак життя розпочинаємо серцево-легеневу реанімацію.

У дорослого – співвідношення: 2 вдихи – 30 натискань на грудну клітку обома руками (долоня над долонею або долоні «в замку»).

У дітей від року та підлітків – співвідношення: 5 вдихань – 30 натискань, а потім 2 вдихи – 30 натискань основою долоні однієї руки.

У дітей від народження до 1 року – співвідношення: 5 вдихань – 15 натискань, а потім 2 вдихи – 15 натискань двома пальцями.

Заміна рятувальників проводиться кожні дві хвилини.

Місце натискання на грудну клітку – посередині грудної клітки на лінії між сосками.

Проводимо до появи ознак життя або до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги

При вдалому проведенні СЛР перевертаємо постраждалого на живіт.

Необхідно уникати будь-якого «скручування» хребтного стовпа між плечима і попереком, щоб виключити можливість паралічу кінцівок постраждалого. Заводимо ближню до себе руку постраждалого за його голову. Однією рукою беремо за дальнє від себе плече, а другою – за поясний пасок або стегно постраждалого. Заведена за голову рука постраждалого не тільки страхує шийний відділ хребта, а й значно полегшує повертання тіла

Викликаючи «Швидку допомогу», вказуємо:

- точну адресу місця, де відбулася пригода (з назвою найближчих вулиць, що перетинаються, орієнтири, назва будівлі), та як до нього під'їхати;
- номер телефону, з якого робиться виклик, прізвище того, хто викликає;
- прізвище та ім'я постраждалого за можливості;
- характер пригоди (нещасний випадок чи гостре захворювання);
- кількість постраждалих;
- стан постраждалого (біль у грудях, утруднене дихання, кровотеча та ін.);
- характер наданої допомоги.

**Не кладіть трубку, якщо не впевнені, що диспетчер зрозумів вас правильно!!!**

## СХЕМА НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ У РАЗІ КЛІНІЧНОЇ СМЕРТІ

Огляд місця події щодо безпеки для особи, яка надає допомогу.

Оглядаємо постраждалого на наявність ознак клінічної смерті, це:

- відсутність дихання;
- відсутність пульсу;
- відсутність реакції зіниць на світло.

За відсутності ознак життя розпочинаємо серцево-легеневу реанімацію.

У дорослого – співвідношення: 2 вдихи – 30 натискань на грудну клітку обома руками

(долоня над долонею або долоні «в замку»).

У дітей від року та підлітків – співвідношення: 5 вдихань – 30 натискань, а потім 2 вдихи

– 30 натискань основою долоні однієї руки.

У дітей від народження до 1 року – співвідношення: 5 вдихань – 15 натискань, а потім 2

вдихи – 15 натискань двома пальцями.

Заміна рятувальників проводиться кожні дві хвилини.

Місце натискання на грудну клітку – посередині грудної клітки на лінії між сосками.

Проводимо до появи ознак життя або до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги.

При вдалому проведенні СЛР перевертаємо постраждалого на живіт. Необхідно уникати будь-якого «скручування» хребетного стовпа між плечима і попереком, щоб виключити можливість паралічу кінцівок постраждалого. Заводимо ближню до себе руку постраждалого за його голову. Однією рукою беремо за дальнє від себе плече, а другою – за поясний пасок або стегно постраждалого. Заведена за голову рука постраждалого не тільки страхує шийний відділ хребта, а й значно полегшує повертання тіла

Викликаючи «Швидку допомогу», вказуємо:

- точну адресу місця, де відбулася пригода (з назвою найближчих вулиць, що перетинаються, орієнтири, назва будівлі), та як до нього під'їхати;
- номер телефону, з якого робиться виклик, прізвище того, хто викликає;
- прізвище та ім'я постраждалого за можливості;
- характер пригоди (нешасний випадок чи гостре захворювання);
- кількість постраждалих;
- стан постраждалого (біль у грудях, утруднене дихання, кровотеча та ін.);
- характер наданої допомоги.

**Не кладіть трубку, якщо не впевнені, що диспетчер зрозумів вас правильно!!!**

## 9. ЗАСОБИ ОЦІНЮВАННЯ ТА МЕТОДИ ДЕМОНСТРУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ.

У процесі вивчення дисципліни “Основи тактичної медицини” використовуються наступні засоби оцінювання та методи демонстрування результатів навчання:

- стандартизовані тести;
- поточне опитування;
- залікове модульне тестування та опитування;
- реферати;
- кейси
- оцінювання результатів КПЗ;
- ректорська контрольна робота;
- інші види індивідуальних та групових завдань;
- залік.

## 10. КРИТЕРІЇ, ФОРМИ ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Підсумковий бал (за 100-бальною шкалою) з дисципліни “ Основи тактичної медицини ” визначається як середньозважена величина, залежно від питомої ваги кожної складової залікового кредиту:

<b>Заліковий модуль 1</b>	<b>Заліковий модуль 2 (ректорська контрольна робота)</b>	<b>Заліковий модуль 3 (підсумкова оцінка за КПЗ)</b>	<b>Заліковий модуль 4 (залік)</b>
30 %	40 %	30 %	100 %
Тиждень ( 8 )	Тиждень ( 14 )	Тиждень ( 15 )	

### Шкала оцінювання

<b>За шкалою університету</b>	<b>За національною шкалою</b>	<b>За шкалою ECTS</b>
<b>90-100</b>	<b>відмінно</b>	<b>A(відмінно)</b>
<b>85-89</b>	<b>добре</b>	<b>B (дуже добре)</b>
<b>75-84</b>	<b>добре</b>	<b>C (добре)</b>
<b>65-74</b>	<b>задовільно</b>	<b>D (задовільно)</b>
<b>60-64</b>	<b>задовільно</b>	<b>E (достатнє)</b>
<b>35-59</b>	<b>незадовільно</b>	<b>FX (незадовільно з можливістю повторного складання)</b>
<b>1-34</b>	<b>незадовільно</b>	<b>F (незадовільно без можливості повторного складання)</b>

**11. Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна**

<b>Вид методичного забезпечення</b>	<b>Номер теми</b>
Мультимедійне забезпечення	1-14
1. Манекен дорослого для BLS. 2. Манекен дихальні шляхи. 3. Манекен “Травма-мен” 4. Комплект накладок для симуляції травм і ран 5. Довга транспортувальна дошка з головоотримачем і лямками для фіксації. 6 Шийні комірці різних розмірів. 7. Комплект рото- і носогорлових трубок. 8. Мішок АМБУ. 9. Ручний відсмоктувач. 10. Манекен для конікопункції. 10. Комплект для конікопункції. 11 Навчальний автоматичний зовнішній дефібрилятор. 12.Манекен для тампонування ран. 13. Манекен для катетеризації вени (рука). 14 Кровозупинні джгути (гумові, CAT, SWAT). 15. Перев’язувальні пакети універсальні. 16. Засоби для тампонування ран. 17. Манекен для декомпресії грудної клітки. 18.Набори тестових завдань.	1-14

## СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

### Нормативно-правові акти:

1. Наказ МОЗ України від 29.03.2017 року №346. Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти. // [Електронний ресурс] / <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0346282-17>
2. Тактична медицина. Алгоритм домедичної допомоги під час бойових дій /І.С. Овчарук, М.В. Тверезовський, Р. В. Мінасов, С.Ю Гордієнко. Актуальні проблеми транспортної медицини. 2015.
3. Тактична медицина як основна складова екстреної медичної допомоги при проведенні антитерористичних операцій. Мазуренко О. В., Роцін Г.Г., Волошин В.О. Національна медична академія післядипломної освіти ім .Шупика, м.Київ. 2015.
4. Тактична медицина (NEW!). Курс ПМД он-лайн. 1staidplast.org.ua 2020.
5. Тактична медицина. Методичні рекомендації за редакцією к.м.н Корсака В., Луцьк 2022
6. Основи тактичної медицини. Тактична медицина для підрозділів спеціального призначення. Іван Тітов, Володимир Голуб, ФОП Стебеляк 2022.
7. Військові медики на полі бою. Джон Квінн, Центр учбової літератури.2022.
8. Перша екстерна і тактична медична допомога на догоспітальному етапі. Володимир Тарасюк, Микола Матвійчук. Медицина. 2021.
9. Конституція України, 1996 (ст. 3, 16, 49, 50, 106, 138).
10. Закон України “Основи законодавства України про охорону здоров’я”, 2002 (ст.37).
11. Закон України “Про екстрену медичну допомогу”, від 05.07. 2012 р. № 5081-VI.
12. Основи виживання: заходи, що забезпечують життєдіяльність в умовах автономного існування при надзвичайних ситуаціях. Навчальний посібник. ІДУЦЗ УЦЗУ, УНПЦЕМД та МК МОЗ України. Національна медична академія післядипломної освіти ім.П.Л.Шупика. [Гур’єв С.О., Миронець С.М., Роцін Г.Г., Іскра Н.І., Кузьмін В.Ю., Падалка В.М., Терент’єва А.В., Мазуренко О.В., Олексенко І.І.]– К.: 2016 – 209 с.
13. Військово-медична підготовка / Під редакцією Бадюка М.І. – К.: „МП Леся“, 2017. – 482 с.
14. Чепкий Л.П. Анестезіологія, реаніматологія та інтенсивна терапія. К: «Вища школа», 2015. р. ст. 99 – 142.
15. Стандарт підготовки І-СТ-3: Підготовка військовослужбовця з тактичної медицини (видання 2). К: «МП Леся», 2015. – 148 с.
16. Електронна версія Стандарту підготовки І-СТ-3: Підготовка військовослужбовця з тактичної медицини (видання 2) – <http://www.medsanbat.info/standart-pidgotovki-i-st-3-vidannya-2-pidgotovka-viyskovosluzhbovtstva-z-taktichnoyi-meditsini/>
17. Домедична допомога (алгоритми, маніпуляції): Методичний посібник / В.О.Крилюк, В.Д.Юрченко, А.А.Гудима та ін. - К.: НВП "Інтерсервіс", 2016. - 84 с.

### Інтернет-ресурси:

1. [www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua) – Офіційний сайт Верховної Ради України.
2. [www.moz.gov.ua](http://www.moz.gov.ua) – Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України .
3. [www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua) – Офіційний сайт Кабінету Міністрів України.
4. [www.nbuv.gov.ua](http://www.nbuv.gov.ua) – Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського.